

A fiú apja

Háy János: Napra jutni

Háy János Európa kiadónál megjelent harmadik könyvében a gyerekkorról, a családról, az apa-fiú viszony önkéntelen átörökítéséről, egy szerethetően esetlen, bájosan törekeny, szeretetehes fiúról ír, és az apaságról kérdez.

A novellafüzérből regénnyé szerveződő könyv első, *Apák című* fejezete (és novellája) megelőlegezi a következő fejezet történéseit, továbbá világosan kijelöli az értelmezés kereteit, és magyarázza a címadást. Voltaképp innentől ezt a síkot árnyalja *Az apa fia* novelláiban. Azaz, a szülők öröksége akkor is meghatározó – esetleg leküzdhetetlen – tapasztalat, ha ellenpéldaként értelmeződik. A családi attitűdök és szokások, hagyományok és jellemvonások, döntően befolyásolják a mindenkori gyerek személyiségét, és gyakran gátolták a felnőtté, önállóvá, egyénivé válást, de ennek felsimerése nem biztosítja az elődök hibáinak a kiküszöbölését, amikor szülőként kell helytállni.

A következő fejezetek – *Az apa fia, Családállítás* – szövegeiben a családtagok életútjai is körvonalazódnak; felívelnek vagy tönkremennek olyan tényezőktől, amelyekbe látszólag semmiféle beleszólásuk nincs. Elszenvedik a ma már történelmi változásokat, a rossz házasságkötést, a szegénységet. A legtöbben kiút nélkül, válaszút nélkül várják az idő múlását. Nem egyénítettek, csak a családon belüli pozíciójuk (nagyapa, nagymama, apa, anya, gyerek) nevesített, megtestesítve a különböző nemzedékek eltéréseit, és hasonlóságait, főként az örökletes egyhelybenjárás kerül fókuszpozícióba. Ezáltal is hangsúlyozódik az, amit a szereplők is kimondanak, és ami a gyerek szándékaival is egybeesik; ő az első, aki különbözik tőlük, és ennek a másságnak a kiteljesedése a közösséggel való szakítással fog járni.

Ez a tematika Háy életművében már nem előzménynélküli, és épp ezért *A gyerekekkel* és *A bogyósgyümölcskertész fiával* átfedéseket is mutat, ezúttal viszont a regényidő a gyerekkor éveire korlátozódik. A hatvanas-hetvenes évekbeli falu, a társadalmi változások, a világháború még élő emléke, a szegénység, a homályos és nehezen körvonalazható jövőbeli kilátások egy olyan szakaszt zárnak közre a fiú életében, ami megelőzi, előkészíti azt az éles váltást, amit az otthon elhagyása jelent. Mivel az elbeszélő a voltaképpen történetet már a könyv kezdetén összegezve lezárja, ennek a szakításnak a ténye mellékes marad. Az elbeszélő utalásszerűen tér ki arra, hogy a regény törzsét adó fejezetben megjelenő gyerek felnőttkori

céljai teljesülnek – feltehetőleg azért, mert a falu posványosságából a város felé törő szépreményű ifjú történetének kezdete fontosabb, mint a végkifejlete.

A beszédhelyzetet ehhez, az egykori gyerek gondolatvilágába helyezkedve a felnőtt E/3-as visszaemlékezése teremti meg. Ennek a pozíciónak a határai, lehetőségei olykor kitágulnak, olykor beszűkülnek, hiszen a fiú érzéseit és gondolatait egy férfi tolmácsolja, aki már tudatában van a majdani események, következményeinek, később szerzett tudásnak is – ezért a narráció sokszor egyenetlen. Nem teljesen egyértelmű, hogy mikor mit, hogyan érzékelhet a fiú, mást pedig hasonló helyzetben miért nem. Olykor ki nem mondott gondolatokat tolmácsol, aprólékosan közvetít egy tőle távoli helyszínen bekövetkezett eseményről, párbeszédet ír le, amelyeket nem hallhatott.

Ez az elbeszélés-technika a harmadik részben (*Családállítás*) már nem tartható, hiszen zárásképp a nagyszülők és szülők egyéni motivációi, tapasztalatai és gondolatai kapnak hangot. A felmenők létösszegzései azonban nem mutatnak szembetűnő, drasztikus különbséget, a narrátor által már érintett történetekhez, értékítéletekhez képest sem tartalmi, sem nyelvi tekintetben. Az előre-és visszautalásokon, visszatérő motívumokon kívül, nyelvhasználati sajátosságok is erősítik a kohéziót az utolsó két fejezet között.

A beszédmód végig rontott, gyereknyelvi formákkal, hoggyal bevezetett mellékmondat- és létigehalmazással, szóismétléssel idézi a gyerek beszélőt: „...megint egyedül lett, ahogyan korábban is lenni volt.” (191.), „Úgy mentek iskolába, hogy nem a legrövidebb úton. (175.)”, „A gyereket nem vették figyelembe, hogy ott állt, a gyerek meg tudta, hogy nem is szabad, hogy figyelembe vegyék, mert akkor nem az lesz, hogy elmagyarázzák, hogy miért ez történt, hanem elküldik hátra az udvarba, hogy ez nem neked való.” (97.).

Hasonló nyelvi attitűd marad a *Családállítás* szövegeiben is, annak ellenére, hogy ebben a fejezetben már a szülők és nagyszülők beszélnek. „De most nem ez fáj, hogy ez volt, mert ez már volt, az ura már régen halott volt, és ő rendesen elgyászolta, ahogyan kell, nem engedte, hogy örüljön annak, hogy meghalt (...)” (*Apa*, 237.), „(...)és elkezdni azt, hogy élet.” (*Nagyapa*, 251.)”

Ez a beszédmód teremt azonban lehetőséget arra, hogy a tapasztaltatlan gyerek naiv gondolkodásmódja tükröződjön. Többnyire ennek köszönhető a regény könnyed humora, ugyanakkor a gyerek mosolyogtató tudatlansága mögül többnyire kiérződik az utólagos rálátással beszélő felnőtt keserősége is: „Arra tanították, hogy ő bűnös. Eleve az. Ilyennek

született. Teljesen átélte az eredendő bűnt például, hogy evett egy olyan fáról, amiről nem szabad, ráadásul tényleg evet tavasszal, a Turák Feri bácsi májusi cseresznyefájáról, csak neki volt ennyire korai, s hogy ez a bűn mindig megmarad akkor is, ha mást nem követ el.” (*Mikulás*, 65.). „A csehszlovák rokonok teljesen magyarok voltak, annak ellenére, hogy csehszlovákok.” (*Csehszlovák rokonok*, 165.)

Többé-kevésbé kronologikusan halad előre az időben a narrátor, a novellák laza egymáshoz kapcsolását mégsem az időrend határozza meg. Egyes szövegek egyetlen téma köré szerveződnek (*A könyvtároslány*), mások a gyerek szűkebb, majd tágabb környezetét mutatják be, vagy a gyerekről – az eltelt idő alatt észlelhető belső változásairól – a gyerek-közösségek szerveződéséről, sajátos szabályairól festenek képet; a természetes rivalizálást a *Foci* (137.) cíművel mutatja be, amelyben a fiúk a sporttehetség alapján rangsorolják egymást.

Az orvos gyereke a kamaszkor kezdetéről tudósít, amikor a fiúk már más módot találnak a belső hierarchiájuk kiépítésére: „Laci meg a gyerek mindig az orvos gyerekével volt. Nem lehettek volna mással, hisz az orvos gyereke viselte helyettük is a farmernadrágot, mert valójában ők is abban jártak, csak nem volt rajtuk, mert nekik még nem volt.” (214.)

Kifejezetten izgalmas, ahogy a szöveg két egymáshoz semmilyen módon nem kapcsolódó tapasztalatot állít összefüggésbe, ugyanis az orvos fia azért hordhat farmert, mert az apja elköltözött és így nem tiltakozhat ellene. A két egyidejű változás miatt, ennek a fiúnak az észjárása szerint a jól választott farmernadrág tartósabb, mint a házasság, mert az előbbi bizonyosan egy életen át elkíséri az embert. Ugyanakkor a farmer viselése lázadásként, a szülők értékrendszerével való szembefordulásként is értelmeződik – hiszen szerintük az „az elviselhetetlen zene és a züllött életmód szimbóluma” (215.), ami az osztályközösségen belül azonban magas státuszt – népszerűséget, egyéniséget, bátorságot – jelent.

A gyerek pedig az elkerülhetetlen felnőtté válás jelölőjévé is teszi: „(...)nem szólt semmit, ősszel lesz farmerja, erre gondolt, s hogy egy ilyen dolog tényleg meg tudja-e változtatni az életét, s ha az övét igen, vajon megváltoztatja-e azokét is, akik körülötte élnek, hogy az apja haragudni fog-e rá, mert nem úgy néz ki már, mint ahogy ő szeretné, hogy kinézzen, s veszekedni fog-e az anyjával, hogy miért nem fogta a gyereket szigorúbban (...)” (215.)

Ma már csaknem elképzelhetetlen, hogy a hetvenes években emblematikus jelentőségű volt egy (szinte beszerezhetetlen) ruhadarab, mégis, ahogy a hatvanas-hetvenes évek egy

szubjektív megéléseként, úgy lehet ezeket a szövegeket a mindenkori gyerekkor ismerve szerint, de a falusi közeg sajátosságaiból következő sorsok történeteként is olvasni.

A falusi igazságszolgáltatásról, értékrendről és gondolkodásról *A Senák* című (15.) fest megrendítően érzékletes képet, a lótartrón keresztül. A család számára tragédia, hogy a tévesz megfosztja őket a lovaiktól, hiszen a ló nemcsak tekintélyt és luxust, a munkában pedig hasznos segítséget jelent, hanem szoros érzelmi kapcsolatot is ember és állat között. Az elbeszélő szűkszavú, szigorú, de érzékeny embereknek tünteti föl a szülőket, akik nem tűrik el, hogy a kocsis, akihez a lovaik kerültek, veri őket. Ettől függetlenül általában a fizikai erőszaktól alapvetően senki sem kreál lelkiismereti problémát.

Az elbeszélő mellékesen rekonstruálja a gyerek az apa-fiú kapcsolatról való gondolkodását így: „A Danyi Jóskát, például akit az apja is vert, mert mindenkit vert különben az apja ebben a faluban. Az apák azért voltak apák, hogy az életben elszenvedett sérelmeiket a gyerekeiken torolják meg.” Az elbeszélő újra-és újra a gyerekben élő apaképpel néz szembe, az apaságról, az apa tekintélyéről és személyéről alkotott gyerekkori vélemény újragondolásáért.

Az *Apa barátai* (170.) arról ad összefoglalót, hogy milyen hatással volt az apára, a barátai- és a családi kapcsolataira a párttagság. A gyerek nemcsak fájdalmas mellőzéseként éli meg, azt, hogy az apa számára a családtagjai helyett az pártban való előmenetele lett a mérvadó, hanem azt is érzi, hogy ez a változás az apa részéről a saját családjára vonatkozó növekvő szégyenérzetével jár együtt. *Az apa útja* sűríti azt a tapasztalatot, amikor az apa előmenetelért a gyerek szenved el nyilvános megaláztatást, hiszen miután az apa belépett a pártba a gyerek nem látogathatta a hittanórákat, és ezt, a szülei helyett a paptól kellett megtudnia az osztálytársai előtt.

Arra is rámutat azonban, hogy az apa ezzel kedvezni akar a családjának, különben nem teremthetné meg egy Balatoni nyaralás lehetőségét – ezért is fogadja értetlenül a gyerek csalódottságát, akinek fontosabb lenne hittanra járni. Rengeteg példa közül az egyik, ami tükrözi, hogy apa és fia a meglévő igyekezet ellenére sem értik egymást és nem tudnak azonosulni egymás értékrendjével: „A gyerek elindult kifelé, hosszú volt az út, mintha minden vér ott volna az arcában, vörös lett, a torkán megduzzadt a mandulája, nem sírom el magam, mondta, de érezte, hogy egy könnycsepp kikandikál a szemsarokból, nem, nem, nem. És ment kifelé. Miért ilyen apám van, gondolta, egyedül volt a hosszú folyósón, a rendőr gyereke már hazament, miért ilyen!” (162.)

Mindez a gyerek fogalmi nyelvén nem értelmezhető, ezért amit a faluban, a családjától, a barátaitól hall, természetesen zavaros, homályos képpé áll össze benne. Üdítő színfolt, ahogy a gyerek világot értelmezésében a magyar történelmi múlt és az indiántörténetek összemosódnak, így a nagypapa ugyanolyan hős-példaképként szerepel, mint például Gojco Mitic, mivel a kommunistákat az amerikai gyarmatosítókkal azonosítja. Azt a hős-képet keresi, mint minden gyerek. A nagypapa az, aki ezzel a nemes és bátor férfias magatartással, példával jár elől, az viszont apa az, lerombolja ezt benne. A gyerek ezért olyan történeteket talál ki, amelyekben az apa szembeszáll a kommunistákkal, hogy felnézhesen rá. „Egyszer este elalváskor oda is eljutott, hogy az apa előveszi a fegyvereket, amiket még ötvenhatban dugtak el, és kis szabadcsapatot szervez a falu ellenségei ellen, ahogyan az indiának is a rezervátumban, hogy egy darabig tőrök a fehérek uralmát, de egyszer betelik a pohár, és a sátorlapok alól előkerülnek a karabélyok és a coltok. Így gondolkodott a gyerek, hiába mondta a nagymama, hogy annak is (így utalt az apára) egy kinyúlt sezlondugó van a gerince helyén, mint a többinek, akik beléptek.” (159.)

Számomra az a problémafelvetés, tűnt igazán izgalmasnak, amely a regény elején sűrítetten körvonalazódott, és ami a tulajdonképpeni kiindulópontot képezte; az idejekorán elhunyt apa emlékével viaskodva apává válni, elkülönítve a megőrzésre érdemes szülői mintákat a romboló hatásúaktól, kitapasztalni, hogyan lehet egy hibát elkerülni anélkül, hogy az ember egy másikba essen, végtelenül összetett kérdés. Személyes, E/1-es a narrációra az elbeszélő pedig kizárólag akkor vált, amikor ezt a kérdéskört érinti az *Apákban*, vagyis amikor vallomásos jelleggel a saját, kudarcnak megélt apaságáról ír.

A nyitószöveg ezért kissé félre is visz; az apa az, aki olyan hatalmas, hogy elsötétíti a gyerek elől az eget. A gyereknek ezért önmagával szembeni kötelessége, hogy ebből az árnyékból kilépjen a napra, de amíg csak arról tud, hogy mivel szemben ellenkezik, nem hoz döntést arról, hogy mit állít a keletkezett hiátus helyébe, ez eredményezi a későbbi tanácstalanságát szülőként, és ez az a pont, amire a továbbiakban mellőz az elbeszélő, a gyerekkori élmények és hatások leírásának javára.

Az utolsó fejezetben ér vissza ehhez a megkezdett irányvonalhoz, amely lezáratlanul, félbeszakadt a regény kezdetén, és körüljárja még nagyobb koncentrikus körben a szülői szerepek generációs hagyományozódásának történeteit – de mégsem lép túl azon az egyébként ritkán kétségbevonató tételen, hogy többé vagy kevésbé, de az egykori szülői minta határozza meg, hogy a gyerek milyen anyává, apává válik majd. Ennek a felismerésnek a

hozadéka ebben a formában nemigen mutat túl azon, hogy a saját tévedések esetleg hibák a felmenőkéivel magyarázható, elmosva az önálló döntéshozatal felelősségét. A hatvanas-hetvenes évekbeli gyerekkor könyveként olvasva azonban érdemes a *Kilencedikkel* és a *Nincstelennel* együtt is tanulmányozni.